

Samlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 90 1969

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ.

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: E. N. Tigerstedt, Örjan Lindberger

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Tideström, Gunnar Brandell

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Hällbyg. 34 c, 752 28 Uppsala

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala 1970

Miscellanea

En anteckning till Karlfeldts dikt Nattyxne

Karlfeldts dikt *Nattyxne* har tidigare varit föremål för en fin och inträngande analys av Carl-Erik af Geijerstam (*Lyrisk Tidsspegel*, 1960), och Peter Hallberg har undersökt blomstersymboliken (*Natursymboler i svensk lyrik*, II, 1951, s. 659 ff.). Båda betonar »den botaniska exaktheten», skaldens »exakt arbetande bildfantasi», båda söker förklara hans val av växter i första strofen.

Detta val kan emellertid få en långt enklare förklaring genom vissa observationer, som redovisas i det följande. Mycket tyder på att Karlfeldt i sina förberedande studier till just denna dikt använt *Svensk Botanik*, vars sex första band utgavs av J. W. Palmstruch 1802–1811, det första bandet tillsammans med C. W. Venus! Efter Palmstruchs död utkom ytterligare fem volymer, den sista så sent som 1843 (se förord till C. A. M. Lindman, *Bilder ur Nordens flora*, 1905). Meningen var att verket skulle utkomma med ett häfte varje månad, vilka sedan skulle föras samman till en bok. Växterna ordnades inte familjevis utan sändes ut vartefter som de blev färdiga. Det anmärktes också på att »släktkaraktären saknas», men, ursäktar man sig, »den torde likväl i ett Verk, sådant som detta, hvilket i systematisk ordning icke med skäl kan utgifvas, vara umbärlig ... Likväl har ofta slägtskillnaden blifvit ibland växtens andra kännemärken upptagen.» (Tillägg till del I, s. IX.)

Vi söker i registret efter *Nattyxne* och finner den som nummer 314 i femte bandet under namnet *Orchis Bifolia* med underrubriken »Tvåblads-Orkis. Ståndpers. Yxnegräs. Nattviol.» I vår tids flora heter den *Platanthera bifolia* men förs här samman med *Orchis*släktet, där det gemensamma är den testikelliknande roten, av vilken man framställt — och i Orienten fortfarande framställer — ett afrodisiacum. Karlfeldt påpekar också detta förhållande: »Linné, liksom de äldre botanikerna, ville inom dess släkt förlägga de gamles *Satyrium*, och allmogen har tilltro till närstående arters rötter som ett grovt kärleksmedel.» (Tankar och tal, 1932, s. 74.)

Texten till färgplanschen — författad av O. Swartz — börjar som en liten prosadikt, ett skönhetslov. »Så allmän som denna förekommer i sidländtare Lundar, är den derföre icke mindre angenäm för sinnena; ty utvecklingen af hennes hvita spira är ett vittne att Flora är nu klädd i sin yppersta sommardrägt, och blommorna, änskönt allsinte lysande som de förr (N:o 220–233) anförda, fylla hela nejden med en egen behaglig Lukt. ... Sjelfa örten har en liflig grönska, en slät och ofläckad yta.» Efter en detaljerad beskrivning av blomman och dess befruktningssystem kommer författaren till det mindre tilltalande hos växten. »Den färska roten luktar ganska fränt, och något dylikt göra också stjelk och blad om de brytas ... Efter v. Linné anse vi denna för den egentliga *Satyrii*roten fordom bekant på apteken.» Författaren ställer sig skeptisk till dess »kraft», »emedlertid torde dock en sådan mening icke alldeles försvunnit på Landsbygden t. e. i Dalarne, der Roten af Ståndpersen gifves åt modstulna tjurar (Linn.)». Karlfeldt använder i stället för detta sista namn det dialektala — och mer rimvänliga — *nosserot*, och han slutar, liksom Swartz, med växtens sammanfattande latinska benämning *Satyrium*.

I detta sammanhang kan erinras om ännu ett av *Nattviolens* många namn — ej medtaget i *Svensk Botanik* — nämligen *Nattfela*, *Nattfiol*, som förklarar de musi-

kaliska associationerna i dikten. (Se Aug. Lyttkens, Svenska Växtnamn, III, 1912-1915, s. 1263 f.)

Swartz skildring, som pendlar från skiraste poesi till brutal praktisk verklighet, ger en bild av en sammansatt växt. Karlfeldts Nattyxne är ett sammansatt väsen. Hon är Veneris blomma och har fått egenskaper i arv av kärleks gudinnan i dennas två olika uppenbarelser, Botticellis ljuva, havsomspolade flicka, som måste fly, då kristendomen kom i världen, och Venusbergets blodfulla härskarinna, fresterskan i Tannhäuser.

Österifrån kom också Nattyxnes släktingar — »de gamles Satyrion» — de tidigare nämnda N:o 220, Orchis Masculata och N:o 233, Orchis Morio (båda i del 4). Orchis Masculata kallas här också »Tidig Röd Orkis. Jungfru Marias hand ... bröst ... rock». Venus' men också Jungfru Marias »skört» har »susat» över Nattyxne. Hon är en »jungfrublomma», — »vet du ditt blod som en jungfrus är blandat» — men hon har med sina vita blommor och sin ofläckade stam ett renare, kyskare utseende än sin släkting.

Dock, rotkaraktären är gemensam; »den rätta saleproten kommer från Persien, hämtad som man tror af denna, men ofta af flera andra Orkisarter. Lika god kan den erhållas af våra inhemska.» En anmärkning i texten, »Cullen tror att den orientaliska saleproten tas af Orch. Morio», för oss över till N:o 233, även kallad Ängs-Orkis. Det är den turkiska Satyrion (se John Davenport, Aphrodisiacs and Love Stimulants, 1965, s. 43). Denna ört har kommit »av de långa hav», »nyckfullt in mot de späda vatten» för att slå rot på fuktiga ängar på Gotland, på Öland och i Skåne. Nyckfullt, av en slump, har den också funnit sin plats i Svensk Botanik, där den bokstavligen »sjönk som en svan ned / mellan kasdun och baldrian» (N:o 234 och N:o 232). Växterna passar onekligen samman, och det måste ha roat Karlfeldt att lyfta ut den lilla gruppen ur floran och plantera in den i sin dikt.

*

Karlfeldt valde Nattviolen som symbol för dualismen i kvinnans väsen. I denna natur- och driftssymbolik, uttryckt genom sammansmältningen blomma-kvinna, hade skalden en nära föregångare inom konsten. Tvärs igenom dikten skymtar konturen av en marmorstaty: »Hvit är din kind, och all dagen du gömt / blicken för solen och lutat och drömt.» Vad är detta annat än Pehr Hasselbergs Snöklockan av år 1880. Tretton år senare stod Näckrosen färdig, en bild av vaknande begär hos den unga flickan. I en artikel till Hasselbergs minne — han dog 1894 — skriver Karl Wählin om den nya skulpturen: »Det är återigen under bilden af en blomma som Hasselberg velat återgifva något af det vegetativa och slumrande lifvet i kvinnans varelse, men ej längre i en snöblond vår, utan i sommarens alstringskraftiga tid, och den lyriska fläkt, som susat med klangen af en eolsharpa genom hela Hasselbergs produktion, får här något af stormvind och af den store Pans rop i naturens djupa gömslen.» (Ord och Bild, 1894, s. 413.)

En bild av Näckrosen (s. 417) visar en ung vilande flicka, en »vit nymf», nympha alba. Hon är omgiven av »ur vattnet uppdykande vidundershufvuden», vilka, enligt Wählin, är »en antites till den öfversvinneliga ljufligheten hos den nya Anadyomene». Samma årgång av Ord och Bild innehåller en dikt, Näckrosen, av Klas Fåhraeus (s. 356). Där vill blomman lyfta sin kalk upp ur djupet, där hon har sin rot, frigöra sig från »tjännens svikna andar»:

vi som dunkelt i begär oss hvälfva,
hvilkas darning låter djupen skälfva,
vi, som vildt i tusen ådror glöda
och af nattens lustar öfverflöda.

Hon vill lyfta sig upp mot ljuset och fullkommandet under »solens gyllenheta strålar».

Näckens hvita dotter sol anammar,
gult i marmorskötet fröstoff dammar.

Karlfeldt, som själv bidrog med en dikt i samma häfte, *Drömd Lycka* (s. 367), kan här ha fått en impuls till sin kvinnoblomma. Men hans syn på kvinnans driftsliv är i Nattyxne, som kom tretton år efter Näckrosstatyn (1906), annorlunda än Hasselbergs, mörkare färgad. *Hans* vita nymf kan inte övervinna rotens »hemliga flöde». Hon skyr den klara solen, utvecklar sin bedövande doft först under natten, mot månen. Stormvinden jagar upp de lystna andar »som sov vid din fot». Pan är närvarande i dikten, men inte »den store Pan», inte »den gode Pan» utan som demonen — satyren.

Marianne Löfström